

ANTIKVARISK DOKUMENTASJON

Kalmargaten barnehage

Kalmargaten 2

Innhold

1 Innledning.....	2
2 Sammendrag	4
3 Vernestatus - sentrale begreper.....	5
4 Områdets historie og områdebeskrivelse	6
5.1 Realia	9
5.2 Bygningshistorie	9
5.3 Bygningsbeskrivelse.....	13
5.3.1 Konstruksjon.....	13
5.3.2 Fasader	13
5.3.3 Interiør/planløsning.....	16
5.3.4 Uteområde	19
6 Verneverdier og anbefalinger.....	20
7 Kilder.....	22

1 Innledning

Historisk har offentlige byggeri ofte vært påkostet og prestisjetungt, kjennetegnet ved solide og varige materialer og høy arkitektonisk kvalitet. Tidligere privateide bygninger, også disse av svært høy kvalitet, har av ulike årsaker kommet i offentlig eie. Slik har kvalitet og historie sammen ført til at Bergen kommune nå eier en rekke bygninger med høy kulturhistorisk verdi.

Bergen kommune, ved Etat for bygg og eiendom, har satt i gang et omfattende arbeid for å få oversikt over vedlikeholdsbehovet og tilstanden på de kommunale bygningene, og iverksetter tiltak med sikte på å oppnå et alminnelig vedlikeholdsnivå for alle eiendommene. For de verneverdige bygningene er dette også i tråd med nasjonale målsettinger for kulturminneforvaltningen. Et godt vedlikeholdsnivå sikrer bevaringsverdier og fører samtidig til reduksjon i behovet for omfattende reparasjonstiltak. Dette betyr også at originalmaterialer og bygningsdeler i større grad kan bevares, fremfor å skiftes ut, og er derfor et godt kulturminnevern.

Våren 2015 har Byantikvaren dokumentert 32 kommunale bygninger med kulturhistorisk verdi. Bygningene har ulikt formelt vern. Dette skyldes flere forhold. De dokumenterte bygningene er likevel alle definert som verneverdige bygninger av Byantikvaren og bør forvaltes som det. Bygningene er i kategoriene barnehager, kulturbygg og administrasjonsbygg. Listen dekker ikke alle de kommunalt eide bygningene i disse kategoriene. Noen bygninger og bygningskompleks er nylig istandsatt, eller er under istandsetting, og faller derfor utenfor dette kartleggingsprosjektet. I samråd med Byantikvaren, har Etat for bygg og eiendom valgt ut bygningene med verneverdi innenfor de tre kategoriene og gitt Byantikvaren i oppdrag å lage enkle kulturhistoriske rapporter for disse. Rapportene inngår i eiendomsdatabasen for kommunale bygninger og som bakgrunnsmateriale for tilstandskartlegging av disse bygningene. Den bygg- og branntekniske tilstandskartleggingen er utført av eksterne konsulenter på oppdrag, med utgangspunkt i standard for tilstandskartlegging av verneverdige og fredete bygninger, og har gått parallelt med dokumentasjonsarbeidet. Innenfor tilgjengelig kapasitet og anledning, har Byantikvaren deltatt på en rekke av tilstandskartleggingene for å kunne bistå med informasjon og konkrete kulturminnefaglige råd vedrørende anbefaling av tiltak for brannsikring og vedlikehold.

Eiendommene representerer en bygningskatt for fellesskapet og viser hele spennet mellom internasjonale ikon og mer anonyme og tidstypiske bygninger, alle uttrykk for idealer og strømninger i sin samtid. I dokumentasjonsarbeidet Byantikvaren her har gjort for et stort antall bygninger, har det ikke vært mulig med grundige analyser eller kildesøk. Bestillingen har vært enkle rapporter som kan danne et bilde av de kulturhistoriske verdiene knyttet til den enkelte

bygningen, som et «føre var» ved planlegging og gjennomføring av tiltak. De kulturhistoriske rapportene er derfor ikke uttømmende for de enkelte bygningene, men baseres på tilgjengelige digitaliserte kilder, egne arkiver, litteratur, fagkunnskap og faglige vurderinger. Det er ikke gjort fysiske arkivøk i offentlige arkiv, og heller ikke bygningsarkeologiske undersøkelser. Det må derfor tas høyde for eventuelle feilkilder. En grundigere analyse kan være nødvendig dersom det skal gjøres mer omfattende tiltak på enkeltbygninger. Gjennom arbeidet har Byantikvaren fått god kjennskap til de enkelte bygningene. Rapportene gir noen overordnede anbefalinger og råd for hvordan de kulturhistoriske verdiene best kan ivaretas i hver enkelt bygning. Uten at konkrete tiltak er planlagt, er det likevel vanskelig å gi noe annet enn mer generelle anbefalinger basert på verneverdiene som beskrives. Vi vil derfor understreke at Byantikvaren gjerne bistår med råd når konkrete tiltak skal gjennomføres, slik at man sammen kan finne gode løsninger for både bruk, drift og vern. Vi vil i denne anledning også peke på Riksantikvarens veiledere som nyttige kilder til informasjon av mer bygningsteknisk karakter. (Se <http://www.ra.no/Veiledning>).

Følgende 32 bygninger er inkludert i dette dokumentasjonsprosjektet:

Barnehager	Administrasjonsbygg	Kulturbygg
Kalfarveien barnehage	Kommunehuset i Arna	Barnas Kulturhus
Kalmargaten barnehage	Kommunehuset i Eidsvåg	Ungdommens Hus
Nordnes bydelshus-Klosteret bhg	Kommunehuset på Nesttun	Danckert Krohn seniorsenter
Rosetårnet barnehage	Neumannsgt 1	Lysverksbygget (KODE 4)
Sletten barnehage	Strømgaten 10	Rasmus Meyers samlinger (KODE 3)
Indre Arna barnehage	Hagerupsgården	Gamle Norges Bank
Laksevåg barnehage	Gamle Brannstasjon	Latinskolen
Årstad Brannstasjon barnehage	Gamle Bergen Kretsfengsel	Schøtstuene
	Det gamle rådhus	Siljustøl
	Magistratbygningen	Troldhaugen
	Bergen rådhus	Landås hovedgård
	Manufakturhuset	
	Gamle Tinghus	

En god bruk hvor kulturminneverdiene legger premisser, er også et godt langsiktig vern av bygningene. På den annen side, vil også de kulturhistoriske verdiene i bygningene gi kvaliteter til den daglige bruken.

Rapportenes oppbygning er lik og basert på våre erfaringer med tidligere kulturhistoriske rapporter. Innledningsvis har de et sammendrag av rapporten, samt definisjon av sentrale fagbegreper. Dernest følger en kort områdebeskrivelse for å sette bygningene inn i en fysisk kontekst, før selve bygningen beskrives og settes i kulturhistorisk sammenheng. Rapportene avsluttes med en vurdering av verneverdier, faglige anbefalinger og kildeangivelser, samt eventuelt kartmateriale. Hvor omfattende de enkelte delene i rapportene er, vil avhenge av kildetilfang og betydning for forståelsen av den kulturhistoriske bygningen. En del fotomateriale er tatt med i rapportene som illustrasjoner. Vi har også et mer omfattende fotomateriale som vil gjøres tilgjengelig for Etat for bygg og eiendom.

Byantikvaren takker for oppdraget og ser frem til videre godt samarbeid i forvaltningen av disse bygningsskattene.

2 Sammendrag

Kalmargaten barnehage er en del av det selvgrodde trehusmiljøet og den tidligste bebyggelsesstrukturen på Engen. Området har vært bebygget med småhus siden 1600-tallet. Bygningen har høy miljøverdi som del av disse bygningsmiljøene.

Den stående bygningen er trolig reist på 1800-tallet, selv om eiendommen er etablert langt tidligere. Mye tyder på at bygningen er fra ca. 1840. En eldre bygning av lignende type har nok likevel stått på tomten fra 1600-/1700-tallet. Bygningen har egenverdi som eksempel på regional byggeskikk i sin periode og er representativ for en større gruppe bygninger som på 1800-tallet som tidligere var vanlig i Bergen, men som etterhvert begynner å bli sjeldne. Bygningen har bevart sin gamle tømmerkjerne, som trolig er fra 1840-tallet. De gamle tømmerveggene og andre detaljer er fremhevet i interiøret og bidrar til å gi barnehagen identitet og særpreg.

Bygningens hovedfasade mot hagen er dessverre mye endret, noe som har redusert bygningens egenverdi. Det utvendige trappehuset som i 1992 ble lagt på denne fasaden har svekket bygningens historiske uttrykk. Huset har likevel en del kvaliteter, med gode kopier av vinduer og profilert inngangsdør fra Engesmauet.

3 Vernestatus - sentrale begreper

Verneverdig At en bygning er verneverdig betyr at den er verdt å verne/bevaringsverdig/verdt å ta vare på fordi det har kulturhistorisk, arkitektonisk eller en annen type verdi. At bygningen er verneverdig innebærer likevel ikke at den har en juridisk vernestatus.

Vernet Når en bygning er vernet, har den en formell, juridisk vernestatus og kan ikke uten videre rives eller endres. En vernet bygning kan enten være regulert til spesialområde bevaring/hensynssone i en kommunal reguleringsplan eller fredet etter kulturminneloven (se dette). Noen bruker vern/vernet bare om det reguleringsmessige vernet og ikke om fredning, men "vernet" er egentlig en samlebetegnelse.

Fredet Ordene fredet og vernet brukes ofte om hverandre, men fredet brukes oftest om – og bør forbeholdes for - kulturminner som er fredet etter kulturminnevernets egen særlov, kulturminneloven. Ordet brukes slik i dette dokumentasjonsprosjektet. Kulturminner kan være automatisk fredet i kraft av sin alder ("fornminner" fra før 1537, stående bygninger fra før 1650 samt sunkne skip og samiske kulturminner som er eldre enn 100 år). Yngre kulturminner kan vedtaksfredes av Riksantikvaren. Dette krever en høringsprosess og et vedtak. Hvis et kulturminne av nasjonal verdi er truet, kan Riksantikvaren eller fylkeskommunen gå til midlertidig fredning mens fredningssaken utarbeides.

SEFRAK SEFRAK er et nasjonalt bygningsregister. Registeret skulle inneholde alle bygninger i Norge bygd før 1900. Mange steder er bygningene også evaluert med tanke på verneverdi. Registeret ble hovedsakelig utarbeidet mellom 1970- og 1990-tallet, men det ble aldri komplett, og noen steder pågår fremdeles registreringer. Navnet SEFRAK er en forkortelse for Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge, som er det organet som startet arbeidet med registreringen.

4 Områdets historie og områdebeskrivelse

Området har vært bebygget med småhus siden 1600-tallet og brant sist i 1702. Huset lå helt i randsonen av storbrannen, så det er usikkert om dette huset brant. Eksakt datering av bygningen kan ikke gjøres uten nærmere bygningsarkeologiske undersøkelser.

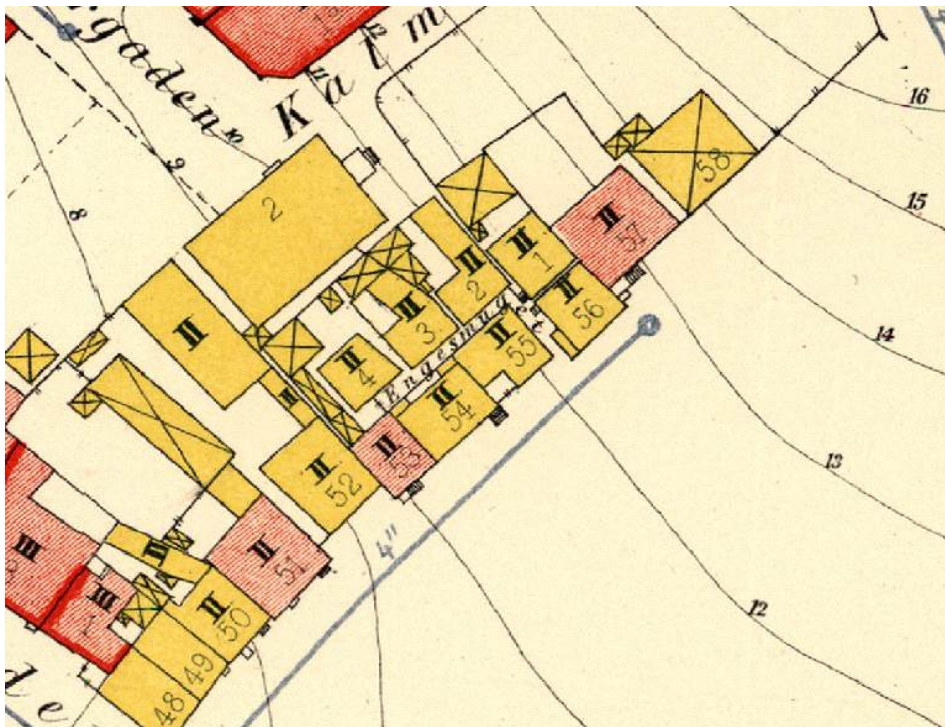
Figur 1. Engen i 1806 malt av J.C. Dahl. Bildet har perspektiv fra Husrekken ved Kalmarhagen barnehage (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Utviklingen av bebyggelsesmønsteret her har sammenheng med at det i vestskråningen på Nordnes lå en rekke store hageeiendommer, som Kalmarhagen. Den lå omtrent der hvor Kalmargaten og Kalmarhuset ligger i dag. Den eldste bebyggelsen kranset seg som store karréer om de åpne hagene, og det var trange smau og små plasser mellom husrekkene. I de siste årtier av 1800-tallet ble mønsteret brutt av flere nye gater som Kalmargaten og Skottegaten. Navnet Engen kommer av de gode gressmarkene som lå i området og innbefatter Jonsvollen, Sukkerhusengen og Rosenbergsengen. I sørøst lå ekserserplassen på Engen som et åpent,

ubebygget areal helt til teaterbygningen ble reist der i 1909.

Figur 2. Engen sett mot Kalmargjerdet. RA sitt arkiv. Kalmarhavens barnehage ligger bak det hvite huset til venstre for mannen midt i bildet. De tre siste husene i husrekken ble revet etter 1916-brannen (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Figur 3. Engesmuget 1 (Kalmarhagen barnehage) lå bak husrekken ut mot Engen (Kilde: Generalkart fra 1880 Bergen kommune).

5 Bygningen

Figur 4. Flyfoto av området. Kalmargaten barnehage er ringet inn med gult.

Figur 5. Kart av området. Kalmargaten barnehage er markert med gul farge.

5.1 Realia

Byggeår:	Ca. 1840, evt. 1700-tallet (usikkert)
Adresse:	Kalmargaten 2
Gnr./Bnr.:	165/171
Bygningsnr.:	13914389
Plan-ID:	KPA planID 60910000, ikrafttrådt: 24.04.2013 KDP Sentrum planID 15780000, ikrafttrådt: 10.12.2001 ReguleringsplanID 7340000, ikrafttrådt: 28.06.1993
SEFRAK-ID:	-
Askeladden-ID:	-
Vernestatus:	KPA: hensynssone Bevaring kulturmiljø jfr. retningslinje § 27.3.5 RP: Regulert til spesialområde bevaring

5.2 Bygningshistorie

Bygningen inngår i trehusbebyggelsen på vestsiden av Engen. Bygningen var opprinnelig ikke en del av fasaderekken mot Engen, men hadde sin inngang fra Engesmuget. Bygningen hadde smale smitt rundt seg. Mot Engen lå huset Engen 56 og nord for bygningen lå Engen 57 og 58. Dagens Kalmargaten 2 lå opprinnelig ikke med fasadene eksponert mot gaten som i dag, men med andre bygninger kloss i sørøst- og nordøstveggen. Dette forklarer trolig den noe tilfeldige vindusplasseringen. Vinduene på nordøstsiden ligger slik at de kom bak Engen 57 og hadde utsikt mot kjøkkenhagene der. Bygningen foran og på siden av Kalmargaten 2 ble revet etter Bergensbrannen i 1916 - ikke som direkte følge av brannen, men på grunn av omlegging av gatestrukturen i den nye reguleringsplanen for «1916-området», etter bybrannen.

På kart fra 1880 er bygningen vist som en trebygning i to etasjer. Det eksisterer ingen sikker datering på huset. Eiendommen er nevnt i Undersøgningsforretning 1772-77, og ut fra eiendomsstrukturen er det sannsynlig med en datering til midten av 1700-tallet. Undersøkelse av synlig tømmer tyder derimot på en yngre datering. Alt synlig tømmer ser ut til å være maskinlaft. Dette gir en sannsynlig datering til rundt 1850. Bygningen er ikke nevnt i Erlend Hofstad sin hovedoppgave, som tar for seg Bergenske bolighus oppført 1850-1880 (Hofstad 2004). Denne har vist seg å være ganske fullstendig og etterrettelig. Bygningen er som nevnt vist

på kartet fra 1880. Disse opplysningene sammen gir derfor en sannsynlig datering til 1840-årene. Et søk i branntakstene ville trolig kunne bekrefte dette. Bygningen hadde tidligere et uthus mot Kalmargaten som sannsynligvis ble revet i forbindelse med ombygningene i 1992.

Figur 6. Bilde av Kalmargaten 2 i 1960. Det revne uthuset ses til høyre i bildet. Det var søkt om å bruke uthusets vegg som reklamevegg. Søknaden ble avslått (Kilde: Byggesaksarkivet).

Figur 7: Kalmargaten 2 fotografert i 1961. Bakbygningen er borte. Den er trolig ikke omsøkt revet, og vi vet ikke når den forsvant (Kilde: UBB-BROS-01185).

Figur 8. Maskinlaft i et av lekerommene (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 9: Detalj av maskinlaft fra et av lekerommene. At det er maskinlaft, og altså trolig ikke fra 1700-tallet, ser vi på sammenføyningene mellom to omfar. Sammenføyningene er ikke er tilpasset/tilhugget med øks, noe som var vanlig på skåret plank i Bergen på 1700-tallet. Hvis dette hadde vært skåret 1700-tallsplank som var hugget til, ville man sett en tilpassing inn mot meddraget (der hvor stakkene ligger oppå hverandre) (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 10. Bildet med den blåmalte laftet viser en ny åpning i konstruksjonen tatt i 1992. Øverste omfar står igjen, slik at man ser at det tidligere har vært en vegg her (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 11. Gatedøren ser ved første øyekast ut som om den er original. Vi vurderer det likevel som sannsynlig at dette er en kopi av den originale døren. Det er et godt arbeid, men Isolerglass i rammen over døren, samt hengsler og låser tyder på kopi. Det gjør også mangelen på malingslag, som man vanligvis finner på originale dører (Foto: Byantikvaren 2015).

5.3 Bygningsbeskrivelse

I dag er bygningen en tilnærmet kvadratisk bygning i to-tre etasjer med valmet tak. Huset er oppført i tømmer og har vestlandspanel av nyere datering. Takteking er i dag betongtakstein, men rød, uglasert teglstein har vært bygningens opprinnelige takteking. Hovedinngang er flyttet til nordvest, hvor huset også har fått et tilbygg i to etasjer, samt et overbygget skur. Ved den opprinnelige inngangen i Engesmuget er trappen opp til inngangsdør original med et eldre rekkverk. Døren ser ut til å være en god kopi av den originale døren.

I 1992 ble det søkt om bruksendring fra bolig til barnehage og bygget et tilbygg for trapperom.

5.3.1 Konstruksjon

Bygningen har en kjelleretasje innenfor en høy gråsteinsmur, mens resten av den eldre delen av bygningen er i laft. De deler av laftet som er synlig, tyder på at hele huset er laftet med maskinlaft. Det er dog mulig at deler av tømmerkonstruksjonen er eldre. Det nye tilbygget i tre etasjer er reisverk i tre.

5.3.2 Fasader

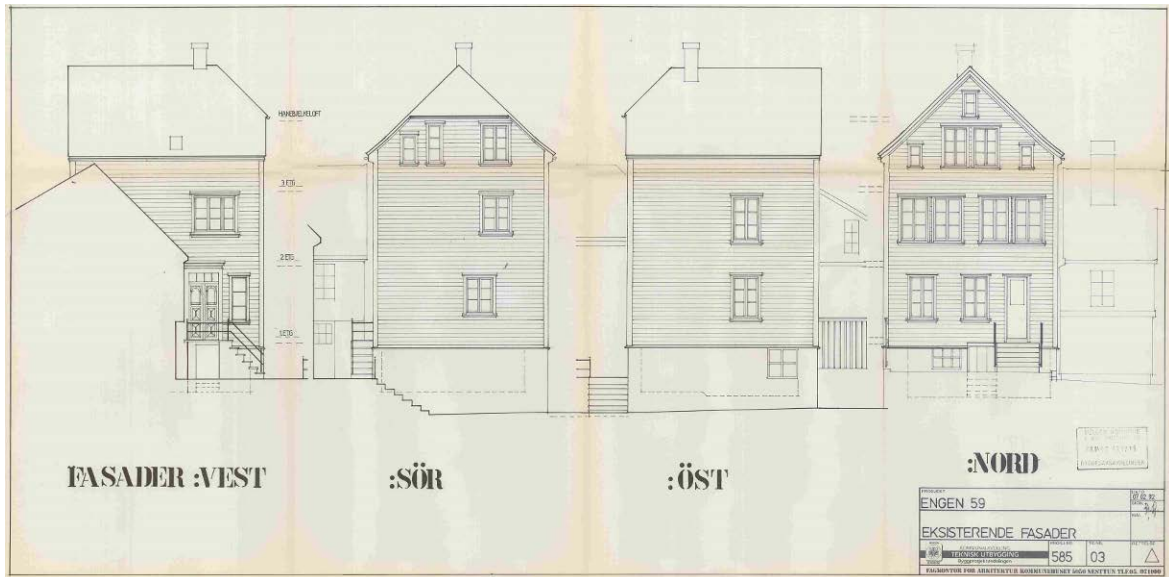
Bygningen har en høy fremtoning med sine to etasjer samt kjeller og loft, på et relativt lite grunnplan. Bygningens to mest synlige fasader (mot sør og øst) var opprinnelig fasader som var skjult bak andre bygninger. Derfor fremstår vindusplasseringen i fasaden som tilfeldig ut mot gaten. Fasaden mot nord var bygningens egentlige hovedfasade og vendte mot Kalmarhagen. Denne fasaden er i dag radikalt endret av trappehuset som ble satt opp i 1992. Den mest originale fasaden er fasaden mot vest, som tidligere vendte mot Engesmuget. Denne fasaden er lite endret. Bygningen har vinduer

Figur 12. Husets egentlige hovedfasade, mot den tidligere Kalmarhagen, er estetisk og antikvarisk svekket av dette uheldige tilbygget fra 1992 (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 13. Disse fasadene, som i dag er de mest eksponerte, sto opprinnelig vegg i vegg med bygninger som er revet i ettertid. Dette er nok forklaringen på den noe tilfeldige vindusplasseringen (Foto: Byantikvaren 2015).

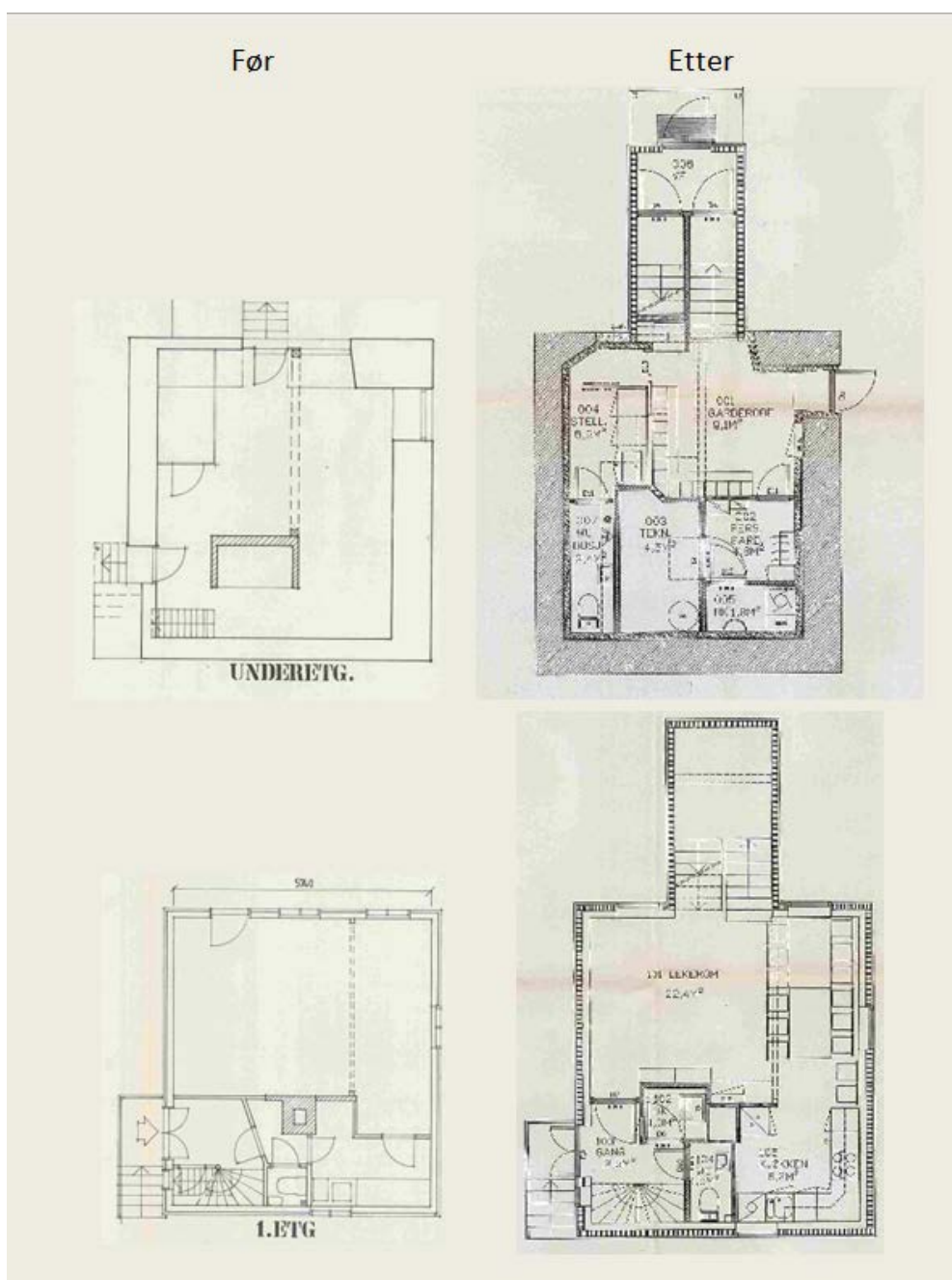
Figur 14. Fasader før endring i 1992. Som man tydelig ser av tegningene, var nordfasaden husets frontfasade. Denne ble fullstendig forandret ved ombyggingen i 1992 (Kilde: Tegninger fra Byggesaksarkivet).

Figur 15. Fasader etter endring i 1992. Endringen har radikalt forandret husets hovedfasade på en måte som reduserer husets verneverdi (Kilde: Tegninger fra Byggesaksarkivet).

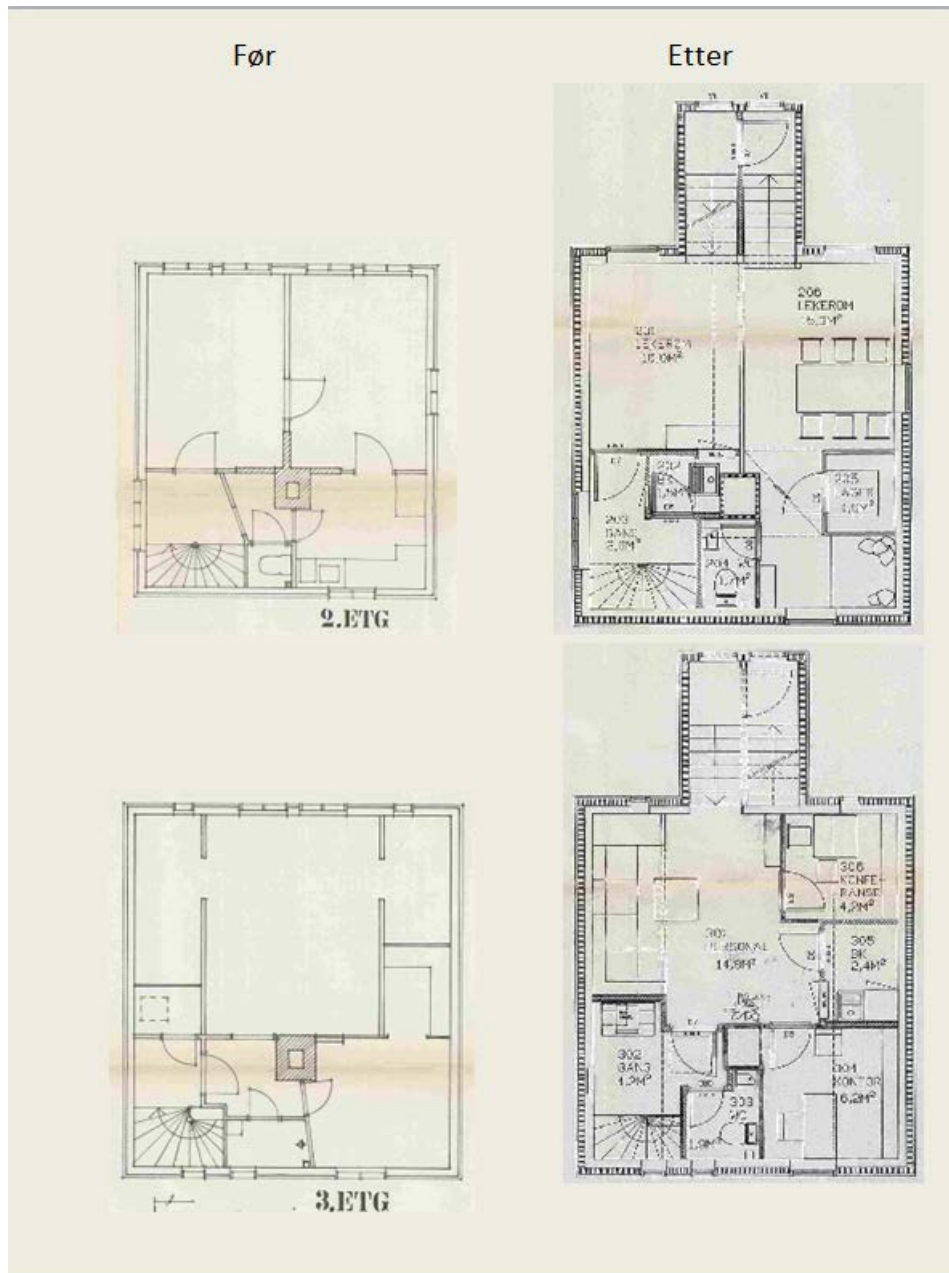
5.3.3 Interiør/planløsning

Trappehuset på hovedfasaden kan få en til å anta at det også er gjort store endringer innvendig. Endringene i planløsning er likevel ikke så store, selv om noen endringer ble gjort i 1992. Alle etasjene har nye åpninger inn mot det utenpåliggende trappehuset. Rominndelingen er likevel ikke så meget endret. De største endringene er i kjelleren. Her har det kommet garderobe og tekniske rom i en etasje som foruten en stor grue, var tegnet nesten uten andre funksjoner. Gruen er i dag borte. I første etasje er det fjernet noen vegger, men ellers er planløsningen stort sett slik den var før 1992.

Figur 16. Plantegninger av kjeller og førsteetasje, før og etter ombygging i 1992 (Kilde: Byggesaksarkivet).

I andre etasje er veggene fra trappegangen flyttet litt inn i «stuen», og de fleste innvendige veggene fjernet eller flyttet. I tredje etasje er det også foretatt en del endringer.

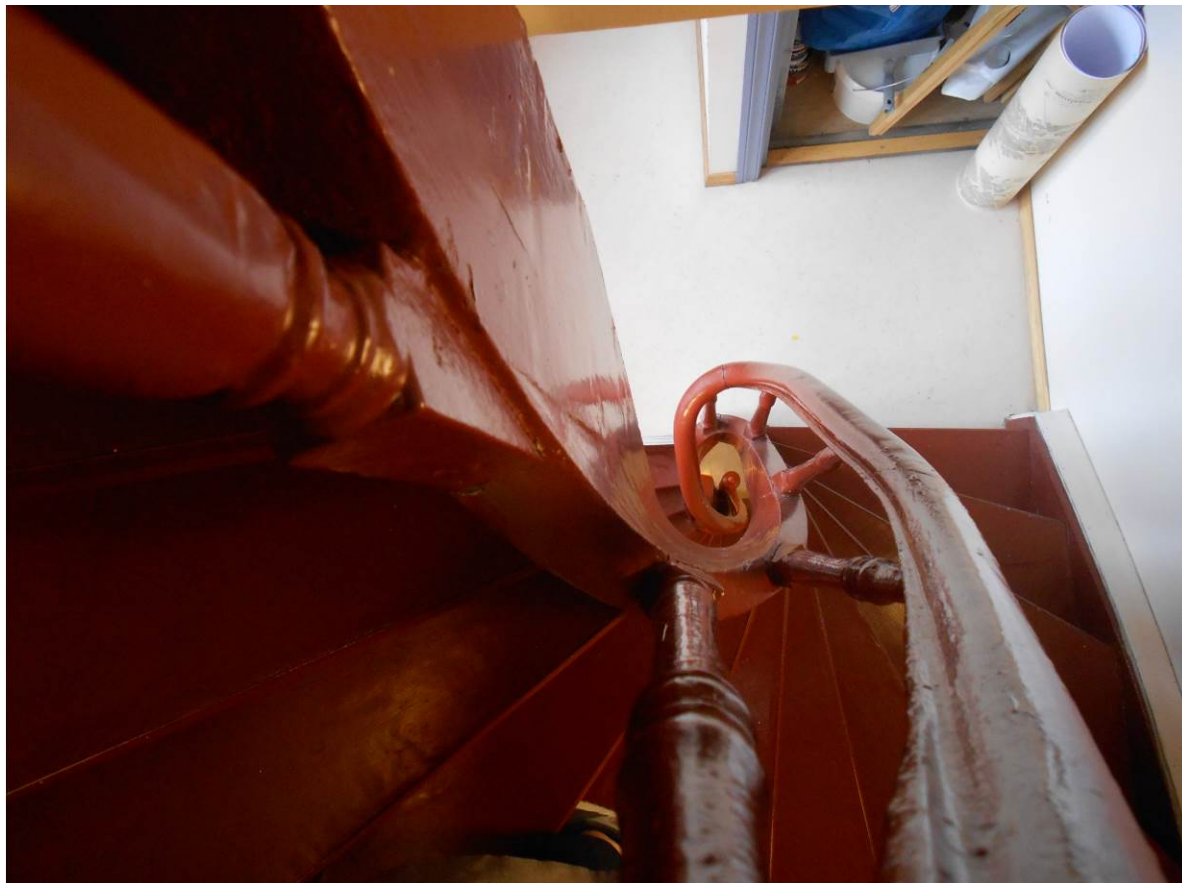

Figur 17. Plantegninger av 2. og 3. etasje før og etter ombygging i 1992 (Kilde: Tegninger fra Byggesaksarkivet).

Deler av de eldre konstruksjonene står uten innvendig kledning i interiørene. Laftet er malt i forskjellige farger i de forskjellige etasjene, men er synlig. Der det er tatt åpninger i tømmeret, har man noen steder latt det stå igjen et omfar øverst, slik at den tidligere rominndelingen trer tydeligere fram (omfar: hvert enkelt lag av tømmer i en laftevegg). Det eldste trappeløpet er også bevart med originalt gelender.

Figur 18. En tidligere åpning i konstruksjonen som er lukket med laftplank. Tilhuggingene som man ser i overgangen har vært gjort for å jevne ut uregelmessigheter på veggen (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 19. Det gamle trappeløpet er intakt med originalt gelender (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur20. Vinduene ble skiftet i 1992 (ser vi av byggesøknaden). Det er forholdsvis gode kopier av historiske vindu, selv om alle hempene er av moderne type (Foto: Byantikvaren 2015).

5.3.4 Uteområde

Uteområdene som tilhører barnehagens lekeareal har ikke bevart historiske elementer, men bør ikke bygges igjen. Skifertrinnstrappen med smijernsrekkverk opp til gammel inngangsdør samt tørrsteinsmuren langs gaten har verneverdi og er viktige, miljøskapende elementer i kulturmiljøet.

Figur 21. Skifertrinnstrappen med smijernsgjerdet er en viktig kvalitet ved uteområdet som bør ivaretas (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 22. Tørrsteinsmur langs «hagen». (Foto: Google maps).

6 Verneverdier og anbefalinger

Kalmargaten barnehage er en del av det selvgrodde trehusmiljøet og den tidligste bebyggelsesstrukturen på Engen, og inngår i den gjenværende husrekken i Teatergaten. Området har vært bebygget med småhus siden 1600-tallet. Bygningen har høy miljøverdi som del av disse bygningsmiljøene.

Den stående bygningen er trolig reist på 1800-tallet, selv om eiendommen er etablert langt tidligere, senest på 1700-tallet. Bygningen følger trolig den samme hovedstrukturen som tidligere bygninger på tomten. Den har egenverdi som eksempel på regional byggeskikk i sin periode og er representativ for en type bygninger som på 1800-tallet var vanlig i Bergen, men som etterhvert begynner å bli sjeldne. De gamle tømmerveggene og andre detaljer er fremhevet i interiøret og bidrar til å gi barnehagen identitet og særpreg.

Anbefalinger

Byantikvaren anbefaler at bygningens opprinnelige hovedform og fasadeuttrykk bevares, og eventuelt tilbakeføres. Laftekonstruksjoner og gammel trapp mot Engesmuget bør bevares i størst mulig grad. Dagens betongtakstein kan på sikt med fordel skiftes ut til rød, uglasert teglstein, som har vært bygningens opprinnelige tak. Opprinnelige bygningsdeler bør bevares,

og ved utskiftninger bør det velges materiale og utførelse som harmonerer med den historiske bygningen.

Dersom det skal foretas endringer eller større rehabiliteringer i Kalmargaten barnehage, ber vi om at Byantikvaren kontaktes for å diskutere forslaget.

Bygningen ligger innenfor fredet bygrunn- Middelalderbyen Bergen (Id.:89049)¹:

Jfr. Kommuneplanens bestemmelse pkt. 27.4.3 Båndlegging etter lov om kulturminner, er det meldeplikt til Riksantikvaren, jamfør Kulturminneloven. Innenfor fredet bygrunn kreves det særskilt tillatelse fra riksantikvaren for følgende tiltak:

- Inngrep i bakken (for eksempel graving eller treplanting)
- Tiltak som kan endre grunnvannsnivået
- Tiltak som kan virke skjemmende på middelalderbygg eller automatisk fredete kulturminner
- Endringer i den middelalderske gatestruktur eller sperring av siktlinjer mot sjøen

¹ *Askeladden*, Riksantikvarens kulturminnedatabase.

7 Kilder

- Kart: 1880 kartet, 1850 kartet
- Byggesaksarkivet
- Bergis.no
- Digitalarkivet
- Hofstad, Erlend 2004: Byggeskikk i en brytningstid – Bergenske bolighus 1850-85, UiB 2004. Bergen kommune, braArkiv.
- Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden: <https://askeladden.ra.no>
- Universitetet i Bergen, Billedsamlingen: <https://marcus.app.uib.no>
- SEFRAK
- Bygdebøker, byleksikon
- Historiske kart
- Byantikvarens Kulturminnegrunnlag
- Digitale ressurser, Bergen byleksikon,
- Billedsamlingen UIB, skråfoto, historiske flyfoto,
- Byarkivet, Statsarkivet
- Kommunedelplan for kulturminner 2010-2025, Stavanger kommune 2011.

-

BERGEN KOMMUNE

